А. В. Кукуруза
Викладач кафедри
всесвітньої історії
та правознавства
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

Особливості господарства скіфських племен на території України

З виникненням і поширенням заліза в історії стародавнього населення України розпочалася нова епоха, яка характеризується зламом старих соціально-економічних структур. Саме на цей час припадає завершення процесу розкладу первіснообщинного ладу і початок переходу до станово-класового суспільства. Одним із чинників такого процесу являється саме розвиток господарства, виготовлення нових знарядь праці, вдосконалення ремесла та ведення торгівлі. Яскравим проявом перебування на останній сходинці первіснообщинного ладу є скіфські племена, які витіснивши кіммерійців у Малу Азію, зайняли степові простори від Кубані, Дону та Дніпра до Дунаю. Про культурне і господарське життя цього племінного союзу відомо завдяки археологічним дослідженням та писемним пам'яткам, що збереглися до наших днів.

Актуальність теми дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, скіфам належить провідне місце не лише у вітчизняній, а й у всесвітній (передусім близькосхідній та європейській) історії. По-друге, історія населення лісостепової Скіфії прямо пов’язана з формуванням перших слов’янських етнічних та соціально-політичних утворень. По-третє, ідеологія та культура Скіфії увійшли як важлива складова до європейської і, зокрема, слов’янської культур. Зі скіфами пов’язані перші достовірні свідчення виникнення державності в геопросторі сучасної України. Вважаємо, що вивчення історії народів сучасної України повязується із “Скіфського логосу” Геродота, який був першим істориком Скіфії.

Різні аспекти історії скіфського суспільства досліджували: Ярошкевич О. М., Мурзін В. Ю., Кучер М.П., Сегеда С.П. та ін.

Деякі узагальнюючі праці з історії й археології (“Нариси стародавньої історії Української РСР”, “Археологія УРСР”, “Давня історія України”, “Етнічна історія давньої України”, “Давнє населення України” та ін.) проливають світло на появу і розвиток скіфських племен на території України [1].

Окремо скіфську проблему грунтовно дослідив батько давньогрецької історії Геродот. Саме у V ст. до н. е. ним було описано Скіфію, населення якої Геродот поділяв на скіфів-хліборобів (землеробів), кочових скіфів і царських скіфів.[2]

Метою роботи є дослідити та охарактеризувати, на основі аналізу наявних джерел і літератури особливості господарювання скіфських племен на території України.

Об`єктом дослідження є Велика та Мала Скіфія.

Предметом дослідження визначено характерні риси господарства скіфських племен на території України.

У VII ст. до н. е. в Північному Причорномор’ї поширилися носії скіфської культури, найдавнішу згадку про котрих містять ассирійські джерела.[3,36-40] Понад чотири століття вони населяли величезні степові простори між Доном та Дунаєм. Це була група споріднених племен, близьких за походженням, культурою та звичаями. Панівне становище серед них, за Геродотом, посідали царські скіфи – номади, які оселили степову смугу вздовж Азовського моря, Подоння та Крим. Їхніми сусідами в Лівобережному Причорномор’ї були скіфи-кочовики, а на півночі, в лісостеповій зоні – скіфи-землероби. У пониззі Південного Бугу поблизу грецького міста-колонії Ольвія мешкали калліпіди, або елліноскіфи, на північ від них – алазони, котрі, вочевидь, належали до фракійських, імовірно, гетських племен. Лісостепову смугу Дніпровського Правобережжя, за Геродотом, населяли скіфи-орачі, з якими сучасні дослідники пов’язують племена чорноліської культури [3, 42]. Дедалі частіше висловлюється припущення про її праслов’янський характер.

Частина істориків, слідуючи традиції давньогрецьких авторів, вважає скіфів кочовими племенами іранського походження, що вийшли з степів між Уралом та Волгою. Але скіфські легенди про їх власне походження, записані тими ж давньогрецькими істориками, спростовують цю думку. Згідно з однією, скіфи походять від Геракла та напівдіви-напівзмії, що жила в дніпровських плавнях, а згідно з другою, пращурам скіфів боги послали священні золоті плуг, ярмо, сокиру і чашу, які навряд чи могли б бути священними для кочівників. У всякому разі, можна твердити, що значна частина скіфського населення України була пов’язана з землеробством (т.з. скіфи-орачі та скіфи-землероби) [4].

Скіфи-землероби жили осіло, вирощували пшеницю, ячмінь, просо, часник, цибулю тощо. Виготовляли полотно, хутро, віск. Основним харчем для скіфських племен були м'ясо, сир, молоко, вино і хліб. Царські скіфи – панівна верхівка державного об'єднання, збирали данину з підлеглих племен, служили у війську, воювали. Розвиток господарства стрімко зростав із розвитком самої держави скіфів. Родові зв'язки все ще були сильні. Основною суспільною одиницею була родова община, що складалася з кількох патріархальних сімей. Рід, родова община володіли землею, виділяючи кожній патріархальній сім'ї ділянку землі за жеребом. Приватної власності на землю в цей час не існувало.

З середовища вільних общинників – кочових скотарів і осілих землеробів – виділялася родоплемінна знать (іродові старійшини, племінні вожді та ін.). Як свідчать археологічні дані, ставала все більш помітною майнова диференціація. З'являються у скіфів і раби, яких вони добували під час численних воєн і походів. Так, М.І.Артамонов вважає, що згадка Геродота про те, що „усіх рабів скіфи осліпляють”свідчить, що роль скіфських рабів не виходила за межі домашнього господарства і що, отже, основна праця по випасу худоби покладалася не на них. Але існує й протилежна думка, яка ґрунтується на єдиній згадці про те, що пастухами скіфської худоби були саме раби: в розповіді про вторгнення військ перського царя Дарія І у Причорномор’я згадується про одну військову хитрість, яка застосовувалась скіфами. Для її здійснення вони залишали частину своєї худоби з пастухами, щоб їх захопили перси. О.І.Тереножкін припускав, що навряд

чи цими пастухами могли бути вільні скіфи, оскільки полон загрожував їм смертю або тяжкою неволею [5,17-22].

Найбільшого розвитку в економіці і господарстві було досягнуто за царювання Атея, який усунув інших «царів» і узурпував усю владу в своїх руках. Однак сутичка скіфів у 339 р. до н. е. з македонським царем Філіппом II закінчилася поразкою і смертю Атея. Незважаючи на загибель Атея, Скіфське царство збереглося, хоч розміри його значно зменшилися. Скіфія залишалася все ще сильною в економічному і воєнному відношеннях. Як свідчать писемні й археологічні джерела, царство, створене Атеєм, існувало з IV до III ст. до н. е.

Господарство окремих районів Скіфії було неоднорідним. У Степу домінувало кочове скотарство, в Лісостепу – землеробство. Разом із тим для частини населення Скіфії професією стала війна.

Описуючи річки Скіфії, Геродот звернув увагу на те, що в Борисфені (Дніпрі) місцеві жителі ловили, потім "солили велику рибу без хребта, що зветься осетром". У гирлі річки добували сіль, якою солили виловлену рибу. Кочові скіфи жили в чотири- або шестиколісних кибитках, пересуваючись степом разом з чередами худоби. У них запрягали дві або три пари волів. Зверху кибитки накривали шкурами так, що всередину не могли проникнути вітер, дощ чи сніг. Кочівники розводили табуни коней, корів, овець [6,1-2].

У скіфів-кочівників кожна сім'я мала свою отару, стадо корів, але земля, як і у землеробів, належала общині, племені. Родова організація відігравала велику роль у кочівників при розподілі пасовищ, перекочовках і-т. ін. Українські степи були чудовими пасовищами, де скіфи виплекали особливу породу коней – невеликих, але міцних і витривалих. Скотарство давало майже все необхідне для життя – коней, м'ясо, молоко, вовну і повсть для одягу. Скіфи – кочівники нічого не сіяли і не орали. Полюбляли скіфи також полювати.

Одним із скіфських занять було ремесло, про рівень розвитку якого свідчать знахідки у розкопаних царських курганах. Скіфські ремісники володіли технологією виплавки міді та заліза. Зброярі виготовляли невеличкі мечі, дротики, наконечники списів і стріл, військову амуніцію. У скіфських курганах знайдено численні ювелірні вироби надзвичайно складної роботи (скіфська

пектораль тощо). У скіфів широкого розвитку набуло й гончарство: вони виробляли прекрасний різноманітний посуд, різної форми.[8,58]

Як своєрідне нагадування про часи слави Великої Скіфії у Криму і Нижньому Подніпрові до III ст.. н. е. існувала Мала Скіфія, столицею якої стало місто Неаполь– з міцними мурами, великими зерносховищами, багатими гробницями. Свого розквіту Скіфське царство у Криму досягає у II ст. до н. е.[7,1-3] У Скіфському царстві з центром у Криму основну масу міського населення становили вільні ремісники і торговці. Звичаї скіфів були суворими. Основний закон – безпощадність до ворогів і вірність бойовим побратимам.

Рівень господарського життя населення Скіфії на той час був досить високим. Панівне становище в економіці займали орне землеробство і скотарство. Скіфи вирощували різні культури рослин. Скіфи-орачі сіяли хліб не тільки для власних потреб, але й на продаж. Оранка землі здійснювалося за допомогою запряженого волами плуга, врожай збирався залізними серпами, зерно змолочувалось у зернотерках. Величезними стадами худоби і табунами коней володіли скіфи-кочівники. Значних успіхів набуло у скіфському суспільстві також виробництво шкіри, ткацтво і т. ін. Інтенсивно розвивалася торгівля з прибережними грецькими містами. Скіфи доставляли сюди хліб, худобу, хутро, мед, віск рабів та інші товари, а натомість одержували вино, дорогу кераміку, ювелірні вироби. У результаті між скіфами і греками встановилися міцні й широкі торгові зв'язки.

Ще Геродот повідомляв про скіфських багачів, які вважалися «найблагороднішими, що користувалися найбільшим майном», і про скіфську бідноту, яка належала до «найнижчого походження» [2, 45].

Унаслідок цього з загальної маси вільних землеробів і скотарів виділилася пануюча верхівка, до якої належали царська сім'я, військова аристократія, дружинники, родоплемінна знать, що зливалася з оточенням правителя, багаті торговці. Саме у неї зосереджувались основні багатства, джерела яких були різноманітними. Так, важливим засобом збагачення пануючої верхівки залишались, як і раніше, грабіжницькі воєнні походи. З часом усе більшого значення набувала експлуатація вільних общинників, данників і рабів. Істотний

прибуток приносила й торгівля, особливо хлібом, з грецькими містами Північного Причорномор'я.

У скіфів було, за даними Геродота, багато жерців, котрі являли собою відособлену соціальну групу, окремі категорії якої займали досить високе становище.

Найбільш численну верству скіфського суспільства складали вільні общинники. Вони відбували військову службу, платили данину, виконували різні повинності. У тяжкому становищі були скіфи-орачі, які опинились у данницькій залежності від степових кочівників.

Отже, на основі розглянутого можна в господарстві скіфів виділити дві зони: Степ і Лісостеп.

Основою господарства степової Скіфії було кочове скотарство. Основою якого був кочовий спосіб життя, спільна власність на пасовища, свійських тварин. Через низку екологічних причин появляються перші поселення кочових скіфів, за якими закріплюється маршрут пасовищ та водопоїв. Переважала велика рогата худоба (менше стає овець та коней). Кочовики зневажали землеробську працю, до якої їх хіба що могла примусити нужда. Ремесел як таких не існувало.

Стосовно господарства лісостепової Скіфії то тут було достатньо розвинуте землеробство. Скіфами використовувався плуг та практикувалась неглибока безвідвальна оранка грунту. Посіви були яровими, але й відомі озимі культури. Достатньо різноманітними були знаряддя праці (залізні рала, зернотерки, серпи, коси, ступки тощо). Розвитку набуло садівництво, навіть існували печі для сушки фруктів (яблука, черешні). Також успіхи були і в ремісництві, а саме гончарстві і металообробці. І хоча лісостепові гончарі не зазнали гончарного круга, їх вироби відрізнялися досконалою технікою обробки (глеки, миски, кухлі, світильники тощо).[7, 1-3]

Як бачимо, господарство скіфських племен перебувало на високому рівні в умовах переходу від первіснообщинного ладу до стано-класового суспільства. Особливо слід відмітити прогресивний розвиток землеробства і скотарства. Відлуння їхньої культури, побуту, ведення господарства відчувалося досить довго в історії інших народів, які населяли землі сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1.Ярошкевич О.М. Скіфська проблема в історичній Україністиці (XVIII-XXст.)

2. Геродот із Галікарнасу. Опис Скитії (Мельпомена 1–142). Найстаріший опис України з V ст. перед Христом / Переклад Т.Коструби. Вступ О.Домбровського. – Львів: В-во “Батьківщина”, М. Дзьоба, 1937. – 72 с.

3.Бессонова С. С., Гаврилюк Н. О., Зубар В.М. Давня історія України: В 2-х томах- К: Інститут Археології НАН України, 1998.-Т-2. Скіфо-антична доба.-ст.42.

4. Толочко П.П. Передмова// Давня історія України: В 3-х томах. – К.: Інститут Археології НАН України, 1997. – Т.1. Первісне суспільство. – С.6.

5. Гавриленко О.А. ОСНОВНІ РИСИ ПРАВА СКІФСЬКИХ РАННЬОДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬЧасопис Київського університету права. – 2007. – № 1. – С. 17-22.

6. "Економічна історія України і світу" / Лановик Б.Д._ http://enbv.narod.ru/text/Econom/econom_theory/lanovik_ek-ist/str/1-1-2.htm

7.Литвин В.М. Скіфський світ *http://www.lytvyn-v.org.ua/history_of_ukraine/index.php?article=Ch1_r2_p3*

8.Полонська-Василенко Історія України.– К., 2002.- Т.1

9. Погребова Н.Н. Состояние проблем скифо-сарматской археологии к 1952 г . // ВССА. – М., 1954. – С. 3–38.